

УДК 347.457

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.08>**Володимир Скрипник,**

канд. юрид. наук, доцент,

завідувач кафедри галузевих юридичних наук

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

ВЕКСЕЛЬ У СИСТЕМІ ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

У статті аналізується поняття «вексель» як різновид боргових цінних паперів, з'ясовується його правова природа, характерні ознаки, особливості використання в господарському обороті, реквізити й умови дійсності, окреслюються його основні відмінності від інших матеріальних об'єктів цивільних правовідносин, співвідношення з іншими об'єктами цивільних прав.

Встановлено, що цінні папери як об'єкти являють собою сукупність майнових прав, і на них поширюється правовий режим. З'ясовано, що документарність векселя не є свідченням того, що в цивільному обороті він виступає як річ. Цінні папери стають як такі внаслідок права, яке міститься в документі.

Запропоновано зняття обмежень щодо оборотоздатності векселя. Оскільки, враховуючи специфічні ознаки векселя, доцільно вести мову про його особливе місце в системі об'єктів цивільних прав. Доведено, що вексель як різновид боргового цінного паперу є умовним платіжним документом, якому надано право грошової вимоги, на підставі цього на нього повинен поширюватися встановлений законодавцем загальний правовий режим грошових зобов'язань, із урахуванням специфіки регулювання вексельних зобов'язань. Характерною ознакою векселя як об'єкта цивільних прав є його абстрактність, а також здатність до передачі.

Встановлено, що вексельні зобов'язання не можуть виникати як альтернатива, оскільки за чинним законодавством у векселі як обов'язковий реквізит повинно бути зазначено особу, яка видала вексель і, щонайменше, перший векселедержатель.

Доведено, що особливість векселя, як об'єкта цивільних прав, полягає і у його статичності. Сутність векселя не змінюється протягом усього часу перебування в цивільному обороті – з моменту видачі і до моменту його позашення. Визначальною ознакою векселя є його темпоральність, тобто період існування у часі, протягом якого він виступає як носій майнових прав. Не пред'явлення векселя за певних умов може припинити його існування як об'єкта цивільних прав загалом.

Ключові слова: Цивільний кодекс України, платіжний документ, боргові цінні папери, грошові зобов'язання.

Постановка проблеми. Цивільний кодекс України (далі ЦК України), на відміну від попередніх вітчизняних кодифікацій цивільного законодавства, уперше виокремив спеціальну главу «Об'єкти цивільних прав». Одним із класичних приватно-правових інститутів, відроджених сучасними вимогами суспільного життя, є інститут цінних паперів, що зумовлює потребу з'ясування правового режиму цінних паперів, їхнього місця в цивільному обороті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню цінних паперів були присвячені праці як дореволюційних, так і сучасних фахівців у сфері цивільного та вексельного права: Агаркова М. М., Бараца С. М., Гордона В. М., Нерсерова Н. О., Безклубого І. А., Дзери О. В., Коссака В. М., Кузнецової Н. С., Майданика Р. А., Спасибо-Фатєєвої І. В., Харитоновна Є. О., Шимон С. І., Щербини В. С., Яроцького В. Л., а також моногра-

фічне дослідження Воловика В. В. «Вексель як об'єкт цивільних прав» (2004 р.).

Учені, роблячи внесок у розвиток вітчизняної науки у сфері цінних паперів, водночас залишили поза увагою окремі питання, зокрема пов'язані з борговими цінними паперами як об'єктами цивільних прав, захистом прав і законних інтересів учасників ринку цінних паперів з урахуванням змін цивільного законодавства та перспективами його оновлення в цій галузі, що зумовлює необхідність подальшого вивчення їх в умовах рекодифікації та європейської інтеграції України.

Метою статті є з'ясування правової природи векселя як різновиду цінного папера, його ознак і визначення місця в системі об'єктів цивільних прав. Методологія дослідження побудована на системному підході до вивчення законодавчих і доктринальних понять щодо такого різновиду

цінних паперів, як вексель, з'ясування його правової природи, призначення і місця в системі об'єктів цивільних прав. Для досягнення визначеної мети використано загальнонаукові та спеціальні методи, а саме: історико-логічний, порівняльно-правовий, системний, аналізу й синтезу, індукції та дедукції, узагальнення.

Основні результати дослідження. Під об'єктами цивільних прав у вітчизняній цивілістиці традиційно розуміють будь-які матеріальні та нематеріальні блага, щодо яких виникають цивільні правовідносини [19, с. 218]. Так, О. В. Дзера зазначає, що об'єктом цивільних прав (цивільних правовідносин) є все те, на що спрямовано суб'єктивне цивільне право і суб'єктивний обов'язок учасників цивільних правовідносин, тобто все те, щодо чого виникає, змінюється чи припиняється цивільне правовідношення [4, с. 72].

Серед об'єктів цивільних прав у ст. 177 ЦК України законодавець називає і цінні папери. У ч. 2 ст. 195 ЦК «Групи та види цінних паперів» згадуються боргові цінні папери, які засвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги відповідно до зобов'язання.

У п.п. 2, 5. ст. 3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» боргові цінні папери визначаються як цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента або особи, яка видала неемісійний цінний папір, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги відповідно до зобов'язання [6]. Тобто боргові цінні папери – це документи, які гарантують вчасне повернення боргу або отримання конкретно винагороди.

До боргових цінних паперів законодавець відносить: а) облігації підприємств; б) державні облігації України; в) облігації місцевих позик; г) казначейські зобов'язання України; г) ощадні (депозитні) сертифікати; д) векселі; е) облігації міжнародних фінансових організацій. Предметом нашого дослідження є вексель як цінний папір і як об'єкт цивільних прав.

Становлення вексельних відносин на території Східної України пов'язане з Вексельним Статутом 1729 р., уведеним у Росії та виданим німецькою і російською мовами. В основу цього статуту покладено тогочасні німецькі вексельні статути, з яких запозичено багато визначень і майже всю термінологію векселя. Розвиток вексельного законодавства ХІХ століття відбувався завдяки запозиченню норм європейського,

переважно німецького, права з подальшою їх адаптацією до умов Росії. Затверджений третій Статут Вексельний 1902 р. уважався вершиною вітчизняної юриспруденції [17].

Особливість розвитку вексельних відносин у Західній Україні зумовлювалася тим, що її територія входила до складу Австрійської імперії. Проте вже у Цивільному кодексі Галичини 1797 р. у § 625 Вісімнадцятого основного розділу згадуються векселі, правовий режим яких визначається вексельним статутом [20]. На поширеність кредитно-вексельних операцій того часу вказує створення 31 серпня 1786 р. магистрату Львова, до складу якого входило торговельно-вексельне відділення [11, с. 43]. Використання векселя дозволяло учасникам цивільного обороту своєчасно отримувати товари, роботи, послуги та за погодженням контрагентів визначати оптимальну для сторін дату оплати; водночас вексель, як борговий документ, є і певною гарантією оплати. З іншого боку, використання векселя фізичними особами дозволяло уникати небезпек, пов'язаних із переміщенням готівки.

Проте вже Декретом РНК РСФРР 23 грудня 1917 р. усі операції з векселями, як і з іншими цінними паперами, були заборонені. Із переходом до нової економічної політики держава була змушена частково відновити товарно-грошові відносини і економічні важелі управління господарством. 20 березня 1922 р. було затверджено «Положення про векселі», розроблене на підставі Вексельного Статуту 1902 р. Важливим дослідженням середини 20-х рр. була робота Гордона В. М. «Вексельне право», у якій не лише освітлювався і коментувався реанімований інститут векселя в цілому, а і були визначені загальні теоретичні засади застосування векселів у цивільному обороті.

В Україні перший вексельний закон був виданий 26 квітня 1922 р, пізніше його замінив закон від 26 червня 1929 р., який утратив чинність із прийняттям союзного закону від 7 серпня 1937 р. «Про переказний і простий вексель», у якому сказано, що він набирає чинності 25 лютого 1938 р. унаслідок приєднання СРСР до Міжнародної конвенції про вексель» [9, с. 315]. Приєднання до міжнародної вексельної конвенції створювало певні зручності. Уніфікація норм вексельного права спрощувала техніку проведення зовнішньоторговельних операцій.

Проте вексель як різновид цінних паперів проіснував недовго, і з початком кредитної реформи та застосування командних методів управління в економіці Постановою ЦВК і РНК від 30 січня 1930 р. використання векселів, як і інших цінних паперів, у відносинах

між соціалістичними організаціями було офіційно заборонено. Проте вексель залишився в обігу серед громадян і між громадянами та соціалістичними організаціями.

Зміни в політичному та економічному житті країни зумовили і реанімацію векселя. У Постанові Верховної ради України від 17 червня 1992 р. «Про застосування векселів у господарському обороті України» було зазначено, що для запровадження комерційного кредиту, поліпшення розрахункових відносин між суб'єктами господарської діяльності вводиться вексельний обіг із використанням простого і переказного векселів відповідно до Женевської конвенції 1930 р. [14].

Закон України «Про обіг векселів в Україні» від 5 квітня 2001 р. надав можливість набувати прав і зобов'язуватися за векселями як юридичним, так і фізичним особам. Так, відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону встановлено загальне правило, за яким зобов'язуватися та набувати права за переказними і простими векселями на території України можуть юридичні та фізичні особи [5].

Відносини, пов'язані з обігом векселів в Україні, регулює Конвенція, якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі [16], Конвенція про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі й Конвенція про гербовий збір стосовно переказних векселів і простих векселів (7 червня 1930 р.), а також згадані закони України «Про обіг векселів в Україні» та «Про цінні папери та фондовий ринок».

У ст. 14 Закону України «Про цінні папери і фондову біржу» подано легальне визначення векселя: цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).

Законодавець розрізняє прості (передбачають право його володільця отримати зазначену суму в установленій строк) і переказні (дозволяють отримати борг третій особі) і зазначає, що вони існують виключно в документарній формі. Характеризуючи вексель, Р. А. Майданік зазначає, що, з одного боку, вексель – це цінний папір як об'єкт правочину, а з іншого – безумовне грошове зобов'язання. У першому випадку це право на вексель як на цінний папір, а в другому – право з векселя як із безумовного грошового зобов'язання, тобто право на певні майнові права [10, с. 39].

Традиційними ознаками цінних паперів, які визначає більшість дослідників, є такі:

документарність; формалізм (здатність засвідчувати наявність певного майнового права в особі); взаємозв'язок права на папір із правом, що міститься в папері (з передачею речового права на папір переходять і права, засвідчені самим цінним папером); необхідність пред'явлення для реалізації права на папір і права з паперу. Ознаками векселя є і його оборотоздатність. Документарність векселя легітимізує його володільця як законного носія певних майнових прав.

Цінними паперами не є документи, що засвідчують грошове або інше право власності (наприклад, лотерейні квитки, залізничні квитки), з огляду на те, що закон не кваліфікує їх як цінні папери [7, с. 241]. Тому до традиційних ознак цінних паперів необхідно додати і їх *легалізованість*.

У літературі висловлювалася думка, що цінні папери як об'єкти являють собою сукупність майнових прав, і на них поширюється правовий режим речі [21, с. 365–366]. Деякі вчені вважають, що в більшості випадків векселі в цивільному обороті є речами, визначеними індивідуальними ознаками. До того ж ознаками, що індивідуалізують вексель, є як реквізити цього векселя, так і кількість осіб, зобов'язаних за векселем, тобто обсяг прав, які надає вексель своєму власнику [3, с. 17].

Звісно, цінні папери містять певні ознаки речі як об'єкта цивільних прав. Проте такий висновок щодо векселя потребує додаткових аргументів. Більш обґрунтованою нам видається позиція В. Л. Яроцького, який вважає, що цінні папери і гроші завдяки інструментальності їхньої правової природи мають як подібність, так і відмінності, які сукупно створюють підстави констатувати теоретичну необґрунтованість їх беззастережної законодавчої належності до різновидів речей [22, с. 131].

Якщо вважати, що вексель втілює в собі майнове право, то право і об'єкт матеріального світу, якими зазвичай виступають речі, не можуть бути тотожними за своєю правовою природою. Незважаючи на певну *матеріалізацію* векселя у вигляді папера, його сутність визначає зміст цього папера. Документарність векселя не є свідченням того, що в цивільному обороті він є річчю. Н. О. Нерсєров із гумором зазначав, що папери самі по собі ніякої цінності не мають (не враховуючи, звісно, матеріал). Цінні папери стають такими внаслідок права, яке міститься в документі. Сутність цінних паперів полягає в тому зв'язку, який існує між цим правом і документом [12, с. 5]. Тобто суто в папері відсутня така ознака об'єкта цивільних прав, як оборотоздатність, ця ознака може з'явитися,

якщо в ньому міститься певне право його володілця на щось. Сумнівною є і наявність у цінному папері такої ознаки речі, як її корисність, якщо не враховувати права, які містяться в цінному папері.

Векселедавець бере на себе зобов'язання оплатити вексель без будь-яких умов [8, с. 34]. Механізм здійснення прав «із папера», тобто майнових прав, посвідчених цінними паперами, реалізується в межах відносних, зобов'язальних правовідносин [1, с. 529].

У векселі не вказуються причини його видачі, проте він засвідчує суб'єктивне цивільне право. Походження боргових зобов'язань втрачає юридичне значення, а факт існування боргу вважається доведеним. Головною вимогою до векселя є його *безумовність*. Вексель не повинен містити ніяких умов платежу, оскільки в такому разі він буде вважатися недійсним. У векселі мають бути вписані всі важливі реквізити, інакше його цінність буде незначною. Його можна передавати третім особам і використовувати для розрахунків.

Переказний вексель містить такі самі реквізити, як і простий вексель. Відмінність полягає в тому, що замість простої і нічим не зумовленої обіцянки сплатити визначену суму вказується проста і нічим не зумовлена пропозиція певній особі платити визначену суму.

Вексель може бути переданий у заставу згідно з відповідним договором шляхом: здійснення заставного індосаменту і передавання його заставодержателю; здійснення іменного індосаменту на користь заставодержателя чи бланкового індосаменту та переданням векселя на зберігання в депозит державної нотаріальної контори, приватного нотаріуса чи банку та ін. [2, с. 424–425]. У такому разі вексель є акцесорним об'єктом, який сприяє набуттю у власність за договором відповідного головного об'єкта, скажімо, грошових коштів чи певної, визначеної в укладеному договорі речі.

Закон України «Про обіг векселів в Україні» розширив коло векселедавців. Так, ч. 1 ст. 3 Закону передбачено, що зобов'язуватися та набувати права за переказними і простими векселями на території України можуть юридичні та фізичні особи.

З урахуванням цього можна було б зробити висновок про зняття обмежень щодо оборотоздатності векселя. Однак певні обмеження щодо використання векселів окремими суб'єктами встановлюються ч. 2 ст. 3 цього закону, де зазначено, що органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, а також установи та організації, які фінан-

суються з бюджету, зобов'язуються та набувають права за переказними та простими векселями лише у випадках і в порядку, визначених Кабінетом Міністрів України.

Вексель – це знаряддя товарного кредиту. Його видає той, хто не має грошей. У цьому полягає його відмінність від чека, який є засобом платежу того, хто має гроші.

В основі векселя – договір позики, в основі чека – договір доручення. У цьому і полягає відмінність їхньої юридичної природи.

Ураховуючи спеціальні ознаки векселя, доцільно говорити про його особливе місце в системі об'єктів цивільних прав. Використання векселів у цивільному обороті передбачає дотримання певних вимог.

Відповідно до ст. 1 Уніфікованого закону про переказні векселі та прості векселі переказний вексель містить: назву «переказний вексель», яка міститься в тексті документа і висловлена тією мовою, якою цей документ складений; безумовний наказ сплатити визначену суму грошей; найменування особи, яка повинна платити (трасат); зазначення строку платежу і місця, в якому має бути здійснений платіж; найменування особи, якій або за наказом якої має бути здійснений платіж; дата і місце видачі векселя; підпис особи, яка видала вексель. Аналогічні вимоги щодо простого векселя містяться у ст. 75 Уніфікованого закону.

Нормативно-визначені вимоги відповідності виготовлених типографським способом вексельних бланків встановленого зразка забезпечують обов'язковість необхідних реквізитів під час їх заповнення для надання документу правового значення цінного папера як об'єкта цивільних прав [18, с. 376].

За відсутності будь-якого з обов'язкових реквізитів, якщо інше не передбачено в законі, документ не має сили переказного або простого векселя. Порушення вимог щодо реквізитів можуть бути різні.

Так, в одній зі справ Вищій господарській суду України зазначив: встановлено, що такий реквізит простого векселя, як найменування особи, якій або наказу якої мав бути здійснений платіж, не відповідає вимогам статті 5 Закону України «Про обіг векселів», якою передбачено, що найменування трасанта або векселедавця, інших зобов'язаних за векселем осіб заповнюється тією мовою, якою визначено офіційне найменування в їхніх установчих документах, оскільки найменування першого векселедержателя зазначено не тією мовою, якою визначено його офіційне найменування в установчих документах, тобто в установчих документах найменування векселедержателя зазначено

англійською мовою, а у векселі – частина назви юридичної особи зазначена українською мовою, відповідно, спірний вексель визнано недійсним [15].

Порушення пов'язані з видачею векселя, і невизнання векселя цінним папером не позбавляє його доказовості. Так, Верховний суд Постановою від 22 січня 2020 р. у справі № 646/7791/14-ц зазначив, що внаслідок пошкодження дати видачі векселя не було збережено його обов'язковий реквізит, а тому, відповідно до статей 75, 76 Уніфікованого закону, вексель утратив вексельну силу і має значення лише простої боргової розписки, виданої на зазначену в ньому суму [13].

Висновки

Вексель як різновид боргового цінного папера є умовним платіжним документом, якому надано право грошової вимоги, на нього повинен поширюватися встановлений законодавцем загальний правовий режим грошових зобов'язань із урахуванням специфіки регулювання вексельних зобов'язань. Характерною ознакою векселя як об'єкта цивільних прав є його абстрактність, а також здатність до передачі. Для здійснення майнового права, яке міститься у векселі, необхідно його пред'явити.

Вексельні зобов'язання не можуть виникати як альтернатива, оскільки за чинним законодавством у векселі як обов'язковий реквізит повинна бути зазначена особа, яка видала вексель і, щонайменше, перший векселедержатель.

Особливість векселя як об'єкта цивільних прав полягає і у його статичності. Сутність векселя не змінюється протягом усього часу перебування в цивільному обороті – з моменту видачі до моменту його погашення. Визначальною ознакою векселя є його *темпоральність*, тобто період існування в часі, протягом якого він є носієм майнових прав. Непред'явлення векселя за певних умов може припинити його існування як об'єкта цивільних прав загалом.

Список використаних джерел:

1. Актуальні проблеми приватного права України: збірник статей до ювілею доктора юрид. наук, професора Наталії Семенівни Кузнецової / відп. ред Р. А. Майданик та О. В. Кохановська. Київ : ПрАТ «Юридична практика», 2014. 564 с.
2. Безклубий І. А. Банківські правочини: монографія. Київ : Вид. Дім «In Jure», 2007. 476 с.
3. Воловик В. В. Вексель як об'єкт цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Київ, 2006. 217 с.
4. Дзера О. В. Вибране : збірник наук. праць. Київська школа цивілістики. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 872 с.

5. Про обіг векселів в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 р. Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2374-14>.

6. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23 лютого 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.

7. Коструба А. В. Товаророзпорядчі цінні папери як об'єкт цивільних прав. *Вісник Національної академії правових наук України*. Том 25, № 3, 2018. С. 230–244.

8. Кузнецова Н. С., Назарчук І. Р. Ринок цінних паперів в Україні: правові основи формування та функціонування. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 528 с.

9. Ландкоф С. Н. Основи цивільного права. 2-ге вид. Київ : Рад. Школа, 1948. 424 с.

10. Майданик Р. Довірче управління векселями: практика застосування, поняття та види. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 6. С. 37–41.

11. Мних Є. В., Швець В. Є., Яремко І. Й. Розвиток обліку в Галичині (історичні та методологічні аспекти): монографія. Львів : «Камеяр», 2001. 208 с.

12. Нерсесов Н. О. О бумагах на предьявителя с точки зрения гражданского права. Историко-догматическое исследование. Москва : Университ. типогр., 1889. 192 с.

13. Постанова Верховного суду від 22 січня 2020 р. по справі № 646/7791/14-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87115296>.

14. Постанова Верховної Ради України «Про застосування векселів в господарському обороті України» від 17 червня 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2470-12>.

15. Постанова Вищого господарського суду України від 15 березня 2011 р. по справі № 33/176 Реєстр судових рішень. URL: http://www.arbitr.gov.ua/docs/28_3189137.html.

16. Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_009.

17. Устав Вексельный от 16 мая 1729 г. URL: <http://base.garant.ru/55006736/>.

18. Харьковская школа цивилистики: объекты гражданских прав : монография / И. В. Спасибо-Фатеева, В. И. Крат, О. П. Печеный и др. ; под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2015. 720 с.

19. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 976 с.

20. Цивільний кодекс Галичини : пер. з нім. М. Мартинока, О. Павлишинець. Івано-Франківськ : Вівілонська бібл-ка, 2017. 272 с.

21. Шимон С. І. Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 664 с.

22. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції) : монографія. Харків : Право, 2006. 544 с.

The article analyzes the concept of «bill» as a type of debt securities, finds its legal nature, specific features, aspects of the economic turnover using, requisites and condition of validity, defines its basic differences from other material objects of civil relations, related to other objects of civil rights.

It is established that securities as objects are set of property rights and subject to the legal regime.

It is found that the documentary of the bill is not an indication that in civil circulation it appears as a thing. Securities become as such due to the law contained in the document.

It is proposed to remove the restrictions on the working capacity of the bill. Given the special bill features it is appropriate to speak about its special place in the system of civil rights objects. The use of bill in civilian circulation is subject to certain requirements.

It is proved that a bill as a type of debt security is a conditional payment document, which is granted the right to monetary claim, its should be covered by the general legal regime of monetary obligations established by the legislator, taking in to account the specifics of bill obligation. Characteristic of a bill as a civil rights object is its abstractness and ability to convey. The property right contained in the promissory note must be claimed.

It is established bill notes cannot arise as an alternative since under the law in force the bill as a mandatory requisite, should identify who issued the bill and at least the first bill holder.

It is proved that a feature of a bill, as an object of civil rights, is also its static. The essence of bill does not change during the whole stay in the civil circulation – from the moment of issue, until the moment of its redemption. The defining feature of a bill is temporarily, that is, the period of existence in time, during which it acts as a holder of property rights. Failure to produce a bill under certain conditions may cease to exist as a subject of civil rights in general.

Key words: Civil Code of Ukraine, payment document, debt securities, monetary obligations.